

Maciej Bosko

Rekruci z powiatu radzyńskiego w armii rosyjskiej podczas I wojny światowej w świetle akt Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej z lat 1919-1931

Radzyński Rocznik Humanistyczny 16/2, 357-379

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maciej Bosko

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim
maciek.bosko@gmail.com

Rekruci z powiatu radzyńskiego w armii rosyjskiej podczas I wojny światowej w świetle akt Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej z lat 1919-1931

Recruits from the Radzyń poviat in the Russian army during the First World War in the light of the files of the District Court in Biała Podlaska from 1919-1931

ABSTRACT

The article contains conscripts' records coming from Radzyń district, is the fruit of a long query archive, which aim was to follow the fate the cadets from Imperial Russian Army. The cadets, who were drafted to the army from this district. The thesis starts with outlining of the political situation in the country and showing the political moods, which were appearing among polish citizens as well as among the partitioning powers. The continuation is the analysis of the law acts material which created individual units, showing the essence of court cases and the basics of the law occurring in court cases. Finally, there will be used witness study protocols, which were necessary in recognition of somebody's death in the past but now are reliable historical source. The testimony under oath is seem to be sincere and impartial. The relations themselves are too modest to write up all memories - they create a kind of a "framework plan" of the recruit's service from the moment of recruitment till the death. The facts shown in this article has enormous importance in the 100 anniversary of regaining Poland independence. This article is a kind of the tribute to the soldiers from Radzyń district, who were forced to fight under the Russian flag but by whole their hearts they did it for their fatherland.

Key words: court, soldiers, the Kingdom of Poland, the Russian Empire, independence, Radzyń
Słowa kluczowe: sąd, żołnierze, Królestwo Polskie, Imperium Rosyjskie, niepodległość, Radzyń

Pomimo upływu stu lat od zakończenia I wojny światowej wśród historyków nie ma pełnej zgodności co do liczby polskich żołnierzy służących w skonfliktowanych w „wielkiej wojnie” armiach zaborczych. Podczas działań zbrojnych w Europie zginęło lub zaginęło 530 tys. Polaków – najwięcej w armii austro-węgierskiej, bo około 220 tys., przypuszczalnie 200 tys. w armii rosyjskiej oraz ponad 110 tys. w szeregach wojsk niemieckich¹. Inne wartości podaje z kolei Stefan Kieniewicz: 385 tys. poborowych narodowości polskiej w tym zabitych: 220 tys. w armii austro-węgierskiej, 110 tys. w wojsku niemieckim oraz 55 tys. w armii rosyjskiej².

Koncentrując się na poborowych wcielonych do armii Imperium Rosyjskiego w toku działań wojennych 1914-1918 mobilizacji podległo niespełna 600 tys. żołnierzy, przy czym należy zaznaczyć, że prowadzone działania zbrojne nie pozwoliły na wcielenie wszystkich rezerwistów. Przy tych szacunkach należy przyjąć, że w armii rosyjskiej w czasie „wojny totalnej” służyło nie mniej niż 730 tys. polskich rekrutów i w roku 1914 r. były to trzy roczniki. Wśród wymienionych byli rezerwiści zmobilizowani tuż przed wybuchem wojny oraz w pierwszych jej latach. Minimalna oraz maksymalna ilość strat przyjęta przy przedstawionych założeniach wynosi od 55 do 200 tys. żołnierzy narodowości polskiej, którzy zginęli bądź zaginęli w toku działań, w służbie armii Imperium Rosyjskiego³.

Powszechny obowiązek służby wojskowej został wprowadzony w Imperium Rosyjskim w 1874 r. Ustawa dotycząca powszechnego obowiązku wojskowego przewidywała pierwotnie czas służby na 15 lat. Istotny był w praktyce bowiem okres 6 lat w armii czynnej, przy czym pozostały okres 9-ciu lat był czasem służby w rezerwie (życie w cywilu). Rekrut żył wówczas i funkcjonował „w gotowości”, by w przypadku wybuchu wojny trafić do armii czynnej. Okres służby wojskowej ulegał na przestrzeni kolejnych lat zmianom, w 1878 r. został skrócony do lat pięciu, w 1881 r. ponownie wrócono do sześciu lat, następnie w 1888 r. zredukowano go do pięciu, by w 1906 r. ulec skróceniu już do lat trzech. Zgodnie z przywoływaną ustawą z 1874 r., poborowi podlegali 21-letni mężczyźni, którym przysługiwało prawo rocznego odroczenia służby (nie więcej niż dwukrotnie). Reasumując do armii trafiali rekruci nie starsi niż 23-letni. Wspominane odroczenie przysługiwało poborowym w związku z ciężką sytuacją materialną, bądź rodzinną, czy też złym stanem zdrowia. Pobór odbywał się jesienią, tj. w listopadzie lub końcu października.

W związku z reformą zwiększeniu uległ coroczny kontyngent rekrutów do armii carskiej. Celem nie było bowiem zwiększenie liczebności stałej armii, a jedynie samej liczby rezerwistów. O tym, którzy rezerwiści trafiali do armii czynnej, decydowało ponadto losowanie. Poborowi przechodzili badanie lekarskie z reguły sprowadzające się do zmierzenia wzrostu oraz obwodu klatki piersiowej. Badanie ulegało skróceniu,

¹ *Polegli pod obcym sztandarem 1914-1918. Projekt indeksacyjny*, <http://www.szpejankowski.eu/index.php/metryki-wykazy-osob/174-pod-obcym-sztandarem.html>.

² S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1998, s. 491-492.

³ Wyliczenia pochodzą z prowadzanego od 2007 r. genealogicznego projektu indeksacyjnego pt. „*Polegli pod obcym sztandarem 1914-1918*”, którego idea polega na spisywaniu nazwisk z zachowanych pomników nagrobnych inskrypcji znajdujących się na terenie Polski – <http://szpejankowski.eu/index.php/metryki-wykazy-osob/174.html> (dostęp: 04.03.2018 r.).

kiedy podczas wywiadu deklarowano brak przypadłości. O tym, do jakiego typu formacji trafiali rekruci, decydowała komisja poborowa. W armii carskiej odstępstwem od europejskich „tendencji” było nie zastosowanie systemu terytorialnego uzupełniania własnych sił – brak stałych miejsc kompletowania⁴. Wg Jacka Legiecia, w latach 90 XIX oraz na początku XX w. do armii kierowano koło 1/3 poborowych, podczas gdy w latach 70-80 XIX w. była to 1/4⁵.

Polacy w armii rosyjskiej pełnili służbę w pułkach rozlokowanych na terenie całego Imperium. Jeszcze przed wybuchem I wojny doktryna wojskowa cesarstwa mówiła, iż kluczową kwestią jest umiejscowienie znacznych sił przy jego zachodniej granicy – szacunki podają, że nawet 40% armii. W celu ułatwienia kierowania tak znacznymi siłami, teren cesarstwa podzielony został na kilkanaście stref – okręgów wojskowych. W roku 1862 utworzono, jako jeden z pierwszych, Warszawski Okręg Wojskowy – stale powiększany, obejmował w chwili wybuchu I wojny światowej obszar guberni: piotrkowskiej, kaliskiej, radomskiej, kieleckiej, lubelskiej, warszawskiej, chełmskiej, płockiej, łomżyńskiej oraz część grodzieńskiej⁶. Rozmieszczenie oddziałów uzależnione było od planów toczonych działań wojennych, sieci komunikacyjnej czy warunków naturalnych. Na obszarze Warszawskiego Okręgu Wojskowego stacjonowało 5 armijnych korpusów⁷ – każdy złożony z 2 dywizji piechoty oraz kawalerii, ponadto z artylerii i wojsk inżynieryjnych. Zgodnie z przepisami obowiązującymi w armii Imperium Rosyjskiego, żołnierze narodowości polskiej – przeważnie katolicy – nie mogli odbywać służby w pułkach rozlokowanych na obszarze Warszawskiego Okręgu Wojskowego. Na katolików narzucone zostały bowiem ograniczenia dotyczące kadry oficerskiej. W jednostkach stacjonujących na Lubelszczyźnie żołnierze narodowości polskiej stanowili raptem nie więcej niż 20% stanu osobowego – głównie w oddziałach piechoty, rzadziej w kawalerii oraz artylerii. Nie występowali z kolei na pewno w pułkach kozackich, składających się z mężczyzn wyznania prawosławnego⁸. W jednostkach rosyjskich rozlokowanych na Lubelszczyźnie służyli Polacy będący absolwentami szkół wojskowych, tj.: piechoty, kawalerii, szkoły junkrów bądź artylerii⁹. Po wybuchu „wielkiej wojny” oraz w wyniku mobilizacji liczba polskich żołnierzy wzrosła, co skutkowało zmianami kadrowymi oraz awansami Polaków. Pomimo powyższego oraz w związku z analizą źródeł archiwalnych stwierdzić należy, iż Polacy zamieszkujący tereny Lubelszczyzny nie służyli wyłącznie w rodzimym regionie, a – zależnie od przemarszu frontu – ginęli i trafiali do niewoli części w głąbi Imperium Rosyjskiego, gdzie odbywali służbę.

⁴ J. Legieć, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*, Kielce 2013, s. 51-70.

⁵ J. Legieć, *Służba wojskowa*, [w:] *Ziemia radzyńska*, t. IV, red. A. Gątarczyk, A. Górak, Radzyń Podlaski 2016, s. 313-314.

⁶ M. Kulik, *Polacy w armii rosyjskiej na Lubelszczyźnie na początku I wojny światowej*, Warszawa 2013, s. 76-78.

⁷ 5 korpusów armijnych w WOW przed wybuchem I wojny światowej, w skład których wchodziło 200 tys. żołnierzy.

⁸ K. Latawiec, *Rosyjskie siły zbrojne na obszarze guberni lubelskiej w latach 1864-1914*, „Teki Komisji Historycznej Oddziału Lubelskiego PAN” 2006, s. 124-144.

⁹ M. Kulik, dz. cyt., s. 79.

W następstwie reformy z 1874 r. ponad 90% ogółu mężczyzn podlegających obowiązkowi służby wojskowej, niezależnie od wylosowania przydziału do armii czynnej, czy też pozostania w rezerwie, podlegało rejestracji w ewidencji poborowych. Dokumentację dotyczącą służby wojskowej i ewidencji poborowych wytwarzały powiatowe oraz miejskie urzędy ds. powinności wojskowej, zaś od jesieni 1874 r. ewidencję rezerwistów prowadziły urzędy powiatowych naczelników wojskowych¹⁰. Ponadto ową ewidencję prowadziły inne specjalne komórki na szczeblu tak miast jak i gmin (straż ziemska), prowadzące również ogół dokumentacji zamieszkałych na terenie swojej działalności poborowych oraz rezerwistów. Podstawowym narzędziem ewidencyjnym były listy poborowych. Drugim ważnym środkiem ewidencyjnym była księga poborowych, zawierająca informacje dotyczące losowanego przez rekruta numeru oraz wyniku badania lekarskiego, a więc kwestie kluczowe¹¹.

Analiza materiału aktowego znajdującego się w radzyńskim Oddziale Archiwum Państwowego w Lublinie w zespole archiwalnym *Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej* z lat 1919-1931 stwarza warunki do odtworzenia w pewnej mierze listy poborowych pochodzących z terenów byłego powiatu radzyńskiego – uczestników „wojny europejskiej” lat 1914-1918, służących w armii Imperium Rosyjskiego. Ww. zespół zawiera bowiem m.in. jednostki dotyczące spraw o stwierdzenie faktu śmierci – w tym żołnierzy polskich. Sprawy tego typu wszczynane były w celu regulacji interesów majątkowych oraz cywilnych po pozostałych członkach rodzin zaginionych bądź zabitych żołnierzy walczących o niepodległość Rzeczypospolitej u boku skonfliktowanych armii zaborczych. Podstawą prawną do wszczęcia wymienionych czynności były: art. 49, 54 i 56 kodeksu cywilnego polskiego, zmienionych ustawą z dn. 27 stycznia 1922 r. (Dz. U. z 1922 r., nr 11, poz. 87), który mówił: „ten kto w czasie wojny zaginął bez wieści, może być po upływie 2-ech lat od zakończenia wojny uznany za zmarłego, przy czym postępowanie może być wdrożone przez każdą zainteresowaną stroną”¹². W samych podaniach do sądu interesanci przyjmowali oraz podawali za moment ukończenia „wojny rosyjsko-niemieckiej” luty 1918 r., tj. zawarcie traktatu w Brześciu¹³. W związku w powyższym, sprawy toczyły się w latach 20 oraz 30 XX w. Powyższe orzeczenia istotne były dla poszkodowanych rodzin również ze względów na otrzymywane świadczenia socjalne – różnego rodzaju renty, gdyż w myśl ustawy z dn. 12 lutego 1924 r. o zaopatrzeniu pozostałych po zaginionych w czasie wojny, tymczasowe zaopatrzenie wdowie, przyznawane zostawało pod warunkiem złożenia sądowego wyroku oraz po uznaniu zaginionego za zmarłego. Wymienione orzeczenie Sądu Okręgowego niezbędne było do otrzymania świadczenia finan-

¹⁰ Podległe Ministerstwu Wojny.

¹¹ J. Legieć, *Ewidencja poborowych i rezerwistów w Królestwie Polskim w latach 1874-1914*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. IV, cz. 1, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2011, s. 515-527.

¹² Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim (dalej: APLOR), Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej (dalej: SOB), sygn. 1290, k. 2, Akta sprawy Joanny Kuczborskiej o stwierdzenie faktu śmierci Stanisława Kuczborskiego.

¹³ Tamże, sygn. 365, k. 2, Akta sprawy Adolfa Mikołajczuka o uznanie Albina Mikołajczuka za zmarłego.

sowego w celu przedłożenia do Ministerstwa Spraw Wojskowych Sekcji Wojenno-Likwidacyjnej¹⁴.

Analizując materiał aktowy należy stwierdzić, iż układ akt, jak również ich zawartość, są jest zbliżone. Pierwszym obiektem znajdującym się w każdej jednostce archiwalnej jest podanie kierowane do Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej, zawierające szczegółowy opis wydarzeń poprzedzających pobór zaginionego bądź zmarłego do armii carskiej. Zdarza się, że przed ww. podaniem umiejscowiony został terminarz przeprowadzanych spraw. Osoba składająca podanie załączała dodatkowo zaświadczenie wystawione przez właściwy urząd gminy, zawierające informacje o roku poboru wraz z miejscem oraz że rekrut nie powrócił, mimo upływu określonych w ustawie dwóch lat od zakończenia działań wojennych (nieraz podawano istotne szczegółowe informacje dotyczące np. pobytu w niewoli)¹⁵. Ponadto wnioskodawca załączał wypis z aktu ślubu lub świadectwa urodzenia. Oba dokumenty miały za zadanie potwierdzić stan prawny wnioskodawcy, zaś samo podanie zawierało z reguły cel/przedmiot wszczęcia postępowania. Następnymi obiektami są pismo informacyjne kierowane do właściwego urzędu gminy wraz z zawiadomieniem wnioskodawcy (wdowy/krewnych). Właściwy urząd gminy zobowiązany był bowiem dostarczyć wnioskodawcy jeden egzemplarz przywołanego zawiadomienia dotyczącego uiszczenia opłat od wpisu, wezwań czy zawiadomień. W dalszej kolejności jednostka archiwalna zawiera wezwanie sądowe adresowane do wnioskodawcy, informujące o terminie wyznaczonej rozprawy. Protokół, będący kolejnym dokumentem, zawiera informacje o obecnych podczas tzw. posiedzenia publicznego, tj. przewodniczącym – sędzi, prokuratorze, sekretarzu oraz miejscu i czasie rozprawy, wraz z wymienieniem osoby wnioskodawcy. Posiedzenie publiczne oraz rozpoznanie sprawy o uznanie za zmarłego zwięzłone było wydaniem decyzji o słuszności przeprowadzenia dochodzenia, poprzedzonego ukazaniem się właściwych ogłoszeń na mocy art. 1777 i 1779 Ustawy Postępowania Cywilnego celem uznania poborowego za zmarłego¹⁶. Wymienione czynności obarczone były uiszczeniem opłaty – tzw. depozytu ogłoszenia wszczętego urzędowo, czego świadectwem są pokwitowania zawarte w dalszej kolejności. Skutkiem powyższych czynności było ukazanie się obwieszczenia, które jest kolejnym obiektem znajdującym się w każdej teczce dotyczącej omawianego zagadnienia, stanowiącym niezwykle istotny dokument w każdym prowadzonym postępowaniu o uznanie za zmarłego. Omawiany dokument zawierał podstawę prawną, imię oraz nazwisko zabitego lub zaginionego oraz nakaz mówiący o zgłoszeniu się każdego posiadającego jakiegokolwiek wiadomości o życiu lub śmierci poborowego, który winien w terminie najpóźniej 6-miesięcznym od daty ukazania się obwieszczenia zgłosić się w sądzie celem złożenia stosownych zeznań. Akta zawierają również pisma informacyjne redakcji „Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości” potwierdzające ukazanie się ww. obwieszczeń w czasopiśmie wraz z datą dzienną oraz numerem oraz informacją o pokryciu właściwych należności.

¹⁴ Tamże, sygn. 297, k. 3, Akta sprawy Antoniny Kondraciuk o uznanie Jana Kondraciuka za zmarłego.

¹⁵ Tamże, sygn. 566, k. 4, Akta sprawy Franciszka Sepczuka o uznanie Jana Sepczuka za zmarłego.

¹⁶ Tamże, sygn. 566, k. 2-2v, Akta sprawy Franciszka Sepczuka o uznanie Jana Sepczuka za zmarłego.

W przypadku braku świadków, po upływie przewidzianego terminu następowało uznanie osoby za zmarłą. Właściwy urząd gminy przesyłał natomiast do sądu za wiadomienie o terminie rozplakatowania oraz podania do wiadomości publicznej obwieszczenia. Sąd Okręgowy kierował ponadto do „Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości” polecenie (wraz ze stosowną opłatą) wydrukowania obwieszczenia w sprawie uznania za zmarłego. Materiał aktowy zawiera wymienione powyżej pismo wraz z oryginalnymi tekstami „Obwieszczeń Publicznych Dodatku do Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości” wydawanego w Warszawie, opatrzonego rocznikiem, kolejnym numerem oraz datą dzienną. Kolejnym obiektem jest wezwanie świadka (który uprzednio zgłosił, że posiada jakąkolwiek wiedzę nt. zaginionego) przesyłane w dwóch egzemplarzach (1 z nich był bowiem zwrotny, stąd znajduje się w jednostce aktowej). Następnym dokumentem jest tekst przysięgi katolickiej (lub analogicznej żydowskiej), którą świadek musiał złożyć zanim przystąpiono do prowadzonych czynności wyjaśniających okoliczności faktu śmierci poborowego do armii carskiej.

Głównym dokumentem źródłowym, dzięki któremu powstała załączona poniżej tabela, będąca rejestrem poborowych oraz świadków wydarzeń wojennych z powiatu radzyńskiego, jest protokół badania świadków. Źródło zawiera datę dzienną, miejsce badania oraz nazwiska badanych świadków, wraz ze zdawkowymi, ale rzeczowymi, relacjami poszczególnych osób. Następnie materiał aktowy tworzą protokół oraz decyzja będąca wyrokiem w sprawie. Dokument zawiera swoiste podsumowanie czynności wymienionych w całej zgromadzonej w jednostce archiwalnej dokumentacji, a w szczególności podstawy prawne, datę dzienną zapadnięcia decyzji o uznaniu za zmarłego, świadków relacjonujących wydarzenia sprzed poboru, jak również wydarzeń czasu wojny oraz finalnie postanowienie mówiące o uznaniu faktu śmierci, przyjmowane na dzień 31 grudnia 1918 r.¹⁷ Wymieniona data dotyczy głównie tych spraw, w których kiedyś materiał dowodowy (brak świadków) nie pozwalał na ustalenie rzeczywistej daty zgonu. Sąd Okręgowy wydawał powyższe postanowienie na mocy art. 49 i 52 Kodeksu Cywilnego Postępowania oraz art. 1777 Ustawy Postępowania Cywilnego¹⁸. W przypadku, kiedy w toku prowadzonego dochodzenia świadek zgonu stawiał się oraz zeznawał (data śmierci była poświadczona) na mocy art. 1778 Ustawy Postępowania Cywilnego, wydawano świadectwo śmierci (wraz z konkretną datą), które zastępowało akt zejścia¹⁹.

Owocem przeprowadzonej przez autora kwerendy archiwalnej jest tabela będąca swoistym rejestrem rekrutów z powiatu radzyńskiego w armii rosyjskiej. Zawiera ona informacje o imieniu i nazwisku poborowego, sygnaturze akt, roku, w którym nastąpił pobór do armii zaborczej, miejscowość, z której pochodził rekrut oraz „losach końcowych” – przekazane oraz zapisane w tzw. protokole badania świad-

¹⁷ Tamże, sygn. 438, k. 37, Akta sprawy Jadwigi Stasiuk o uznanie Stefana Stasiuka za zmarłego.

¹⁸ Tamże, sygn. 497, k. 24v, Akta w sprawie Anastazji Wawrzeniuk o uznanie Michała Wawrzeniuka za zmarłego.

¹⁹ Tamże, sygn. 680, k. 27, Akta sprawy Władysławy Sikorskiej o stwierdzenie faktu śmierci Wacława Sikorskiego (akta o stwierdzenie faktu śmierci poborowego z powiatu konstantynowskiego).

ków podczas postępowania sądowego. Ostatnia z kolumn załączonej tabeli („los poborowego wg badania świadków/akt sprawy”) ukazuje – zależnie od zawartości informacji – „ramowy przebieg służby poborowego”, tj.: nazwę formacji (nierzadko typ formacji), ewentualny pobyt w szpitalu, poniesione obrażenia lub śmierć wraz z czasem i okolicznościami, pobyt w niewoli, miejsce spoczynku zwłok, informacje o losach żołnierza. Kwerenda we wszystkich zachowanych aktach sądowych o ustalenie faktu śmierci zaowocowała powstaniem wspomnianego rejestru zawierającego 105 żołnierzy służących w armii Imperium Rosyjskiego pochodzących z powiatu radzyńskiego. Ostatnia z kolumn zawiera ponadto nazwiska rekrutów, którzy przeżyli działania wojenne i powrócili do Niepodległej oraz zdawali relacje w toku prowadzonych spraw sądowych (105 żołnierzy).

Warto dodać, że nie każde badanie świadków zawierało relacje kolegów z jednostki lub innej formacji wojskowej, ale zawsze poborowego z tej samej miejscowości – znającego zabitego bądź zaginionego. Nierzadko relacje były zdawkowe i składane przez członków rodzin, sąsiadów, znajomych, którzy niewiele mogli wnieść do sprawy wyjaśnienia kwestii śmierci, a jedynie wskazać rok poboru oraz to, że bliski nie powrócił. Ponadto skromność objętościową relacji i brak wdawania się relacjonujących w poważniejsze szczegóły tłumaczyć należy zapewne ówczesnym celem składanych zeznań – uznania prawnie faktu śmierci – a nie przekazania potomnym faktów historycznych „wielkiej wojny”.

Materiał aktowy Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej nie pozwala na pełne odzwierciedlenie losów polskich uczestników „wojny europejskiej” wcielonych do wojska rosyjskiego, jest on bowiem zróżnicowany pod względem głębi informacyjnej. Nierzadko podczas badania świadków zapisane w protokole prowadzonej sprawy informacje okrojone są do „ramowego planu”, ukazując najistotniejsze wydarzenia oraz miejsca prowadzące do tragicznej śmierci w trakcie działań zbrojnych, czy też w szpitalach na skutek poniesionych obrażeń w niewoli, w wyniku nabytych chorób, również z przyczyn losowych, bądź często o niewyjaśnionych losach poborowego (tu: braku świadków, czy ustaniu korespondencji). Wydaje się, że stworzenie pełniejszego obrazu wydarzeń wojny w oparciu o relacje badania świadków jest niemożliwe. Zdarzają się jednak zapisy zawierające unikatowe szczegóły epizodów I wojny światowej.

Reasumując warto odpowiedzieć na pytanie o cel tego projektu badawczego zadawane często przez osoby dowiadujące się o prowadzonej przez mnie kwerendzie. Ideą było zebranie nazwisk uczestników walk o niepodległość Rzeczypospolitej w armii zaborczej (pochodzących powiatu radzyńskiego), ludzi, którzy „w szeregach rosyjskich walczyli... ale tylko dla Polski!”²⁰ – wcielonych w szeregi armii carskiej przymusowo. Kolejnym celem była potrzeba przeanalizowania rozmiarów obszaru geograficznego, na który polscy żołnierze z powiatu radzyńskiego zostali „rozrzućeni” w toku służby w armii Imperium Rosyjskiego. Na zachodzie Europy były to

²⁰ Podpis umieszczony na własnym portrecie ręką Stanisława Dziewanowskiego, żołnierza rosyjskiego 13 Pieszego Pułku Białozierskiego, W. Kowalski, W szeregach rosyjskich walczyłem... ale tylko dla Polski, „Do Broni”, nr 1/2006, za: <https://dobroni.pl/n/w-szeregach-rosyjski/6159> (dostęp: 2.05.2018 r.).

miejsowości niedaleko Wiednia oraz sam Wiedeń – szpitale oraz obozy jenieckie; na wschodzie skrajnym punktem był Niżny Nowogród – daleko za Moskwą, gdzie w szpitalu konał jeden z rekrutów; na południu okolice Budapesztu na Węgrzech, gdzie nasi krajanie przebywali w obozach jenieckich oraz na robotach (w aktach odnotowano, że przy zbiorze jabłek); na dalekiej północy los popchnął ich aż do Archangielska, gdzie jeden z żołnierzy umarł w szpitalu w związku z walkami na terenie obwodu archangielskiego.

Wątkiem pobocznym było odnalezienie dokumentów oraz szkiców dotyczących rosyjskich wojskowych sapogów, tj butów wojskowych²¹. Materiał aktowy zawiera szczegółowy, zwymiarowany szkic ww. obuwia oraz bogaty w treść opis dotyczący poprawnego wykonania oryginalnych sapogów (zob. Aneks).

Tabela. 1. Rekruci z powiatu radzyńskiego w aktach Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej.

Lp.	Imię i nazwisko rekruta (sygn. akt SO w Białej Podl.)	Rok poboru	Miejsce zamieszkania poborowego (przed 1914 r.)	Los poborowego wg badania świadków / akt sprawy / *ewentualni żołnierze-świadkowie relacjonujący wydarzenia po 1918 r.
1.	Belniak Andrzej (sygn. 452)	1914	Turów (gm. Szóstka)	przydzielony do „robotczej roty”; zmarł w szpitalu w Kamieńcu Podolskim *Sylwester Struczuk – zwolniony ze służby w 1915 z powodu złego stanu zdrowia
2.	Bober Jan (sygn. 1457)	1914	Tchórzewek (gm. Radzyń)	201 pułk zapasowy guberni kijowskiej; październik 1916 wysłani na front rumuński; w 1917 ostatnia korespondencja o pobycie w szpitalu w Niżnym Nowogrodzie – dalsze losy nieznane *Wincenty Karczmaz
3.	Bogucki Piotr (sygn. 1245)	1914	Krzymoszyce (gm. Tłuściec)	w 1915 trafił do niewoli austriackiej; w 1917 trafił do Tyrolu na roboty i podczas zbioru jabłek pobity dotkliwie zmarł *Franciszek Marciniuk
4.	Bondaruk Jan (sygn. 1541)	1915	Szóstka (gm. Szóstka)	Pułk Warszawski – dalsze losy nieznane *Piotr Ignaciuk (Pułk Ostrołęcki)

²¹ APLOR, Akta miasta Parczewa, sygn. 3, Sprawy organizacyjne związane z mobilizacją 1914-1915.

5.	Borkowski Aleksander (sygn. 1421)	1915	Tłuściec (gm. Tłuściec)	258 pułk piechoty; w 1916 trafił z piechoty do kompanii okopów; trafił do szpitala do „Piotrogradu” – dalsze losy nieznane *Stefan Narojek
6.	Brzeziński Józef (sygn. 508)	1912	Horodyszczce	ostatni list w 1917 – zmarł w Rosji
7.	Budkowski Michał (sygn. 473)	1915	Borki/ Osowno (gm. Biała)	szpital w Petersburgu 1918 – zaginiony - dalsze losy nieznane
8.	Chwedoruk Andrzej (sygn. 949)	1916	Wola Tulnicka (gm. Siemień)	Pułk Kronsztacki; zabity w boju pomiędzy Brodami, a Lwowem w 1916
9.	Cieślak Aleksander (sygn. 351)	1914	Wola Chomejowa (gm. Biała)	ostatnio widziany pod Lwowem – zaginiony – dalsze losy nieznane
10.	Czech Franciszek (sygn. 1110)	1914	Rudno (gm. Brzozowy Kąt)	zaginiony bez wieści
11.	Czołowski Józef (sygn. 1945)	1914	Przegaliny Duże (gm. Komar- ówka)	przebywał w Brześciu w forticy w 1914- dalsze losy nieznane – wysłany na front *Jan Wołodko; Józef Szaniawski
12.	Daszczuk Feliks (sygn. 553)	1915	Rudno (gm. Brzozowy Kąt)	losy nieznane – zginął bez wieści
13.	Donica Stanisław (sygn. 300)	1915	Wólka Zdóńkówka	po 2 miesiącach wzięci do niewoli przez Niemców na granicy guberni Kowieńskiej; szpital w Nowoaleksandrowsku i śmierć w 1917 r.
14.	Drelowiec Aleksander (sygn. 461)	1914	Ostrówki (gm. Wołyń)	brak danych- zaginiony – dalsze losy nieznane
15.	Dziedzicz Jan (sygn. 821)	1915	Bereza (gm. Zahajki)	75 pułk piechoty; zginął – relacje kolegów żołnierzy (ogólne) *Antoni Wierzbicki
16.	Frochimiuk Grzegorz (sygn. 1321)	1914	Krzewica (gm. Tłuściec)	199 Kronsztadzki Pułk Piechoty; 8 maja 1916 zginął w bitwie pod Aubnem (gubernia Wołyńska) *Paweł Zielonka; Wojciech Karzowski

17.	Galecki Wacław (sygn. 798)	1913	Lipniaki (gm. Kąkolewnica)	losy nieznane
18.	Giergun Michał (sygn. 485)	1914	Rzeczycza (gm. Misie)	151 pułk piechoty; raniony w okolicy Szawle w 1915 - upadł na ziemię podczas odwrotu - los nieznan *Tomasz Nierod; Adolf Pasternak
19.	Gil Tomasz (sygn. 321)	1914	Ostrówki (gm. Szóstka)	Pułk Czarnomorski; walki w 1 z pułków syberyjskich - korespondencja urywa się w 1915 r. *Stanisław Bek
20.	Goździk Kazimierz (sygn. 933)	1914	Wierzbówka (gm. Milanów)	w 1915 trafił do szpitala w Brześciu, szpital przeniesiono do Kaługi, gdzie zmarł (chorował na nerki) *Stanisław Kalisz
21.	Gruchola Kajetan (sygn. 819)	1914	Osowno (gm. Biała)	sanitariusz; poważnie ranny w brzuch w boju z Niemcami na terenie guberni Kowieńskiej - los nieznan * Kajetan Skowron
22.	Grzeszuk Aleksander (sygn. 322)	1915	Ostrówki (gm. Wohyń)	szpital w Piotrogradzie - śmierć (ranny w rękę- w skutek gangreny kończyne amputowano) 1915 * Franciszek Zalewski - 8 Grenadierski Pułk
23.	Gubański Władysław (sygn. 969)	1913	zam. folwark Zieleniec (gm. Milanów)	w 1915 wysłany na pozycje - losy nieznane * Jan Surowiec
24.	Hajn Gustaw (sygn. 955)	1914	Cichostów (gm. Milanów)	losy nieznane
25.	Hawryluk Paweł (sygn. 984)	1915	Wólka Łóżecka (gm. Szóstka)	1915- trafił do szpitala w Mińsku Litewskim - przypuszczalnie tam zmarł *Stanisław Komoń
26.	Hawryluk Józef (sygn. 1200)	1914	Wólka Siemieńska (gm. Siemień)	1916/1917 list ze szpitala niemieckiego - wiadomość o śmierci
27.	Hubka Michał (sygn. 306)	1914	Zbulitów Duży (gm. Biała)	zabity podczas walk pod Tomaszowem 1914
28.	Jakimiuk Jan (sygn. 1005)	1916	Wólka Komorowska	przypuszczalnie zginął w 1916/1917 - losy nieznane

29.	Jarosz Kajetan (sygn. 1458)	1914	Starowieś (gm. Biała)	149 pułk piechoty; jesień 1914 - bitwa pod Hrubieszowem z wojskami austriackimi - śmierć - dalsze losy nieznane
30.	Jaszczuk Michał (sygn. 810)	1914	Gęś (gm. Jabłoń)	przypuszczalnie zmarł w szpitalu w Piotrkowie - los nieznany
31.	Kaczor Waclaw (sygn. 1547)	1915	Miłków (gm. Siemień)	ostatnio widziany 2 listopada (Zaduszki) 1915 na pozycjach - brak szczegółów i informacji o dalszych losach * Jan Chomiuk; Władysław Oleszczuk; Stanisław Mackiewicz; Michał Dawidek; Tomasz Dziewulski; Stanisław Peszcyński
32.	Kalinowski Antoni (sygn. 540)	1914	Czemierniki (gm. Czemierniki)	1918 spoczywa na cmentarzu w Wołkowysku - gubernia Suwalska
33.	Kalinowski Władysław (sygn 541)	1914	Milanów (gm. Milanów)	1915 niewola austriacka na Węgrzech. Zmarł od chorób w 1917 - spoczywa na cmentarzu w Wołkowysku *Józef Jaszczuk
34.	Kazaczuk Melan/ Emiljan (sygn. 1301)	1914	Kwasuwka (gm. Zahajki)	151 pułk piechoty; zabity w bitwie w pow. Hrubieszowskim w 1914 - front austriacki * Feliks Mazurszak; Stefan Olesiejuk
35.	Kiewel Franciszek (sygn. 1199)	1914	Brzostówiec (gm. Biała)	zaginiony w 1915
36.	Kliszewski Daniel (sygn. 562)	1914	Paszenki (gm. Jabłoń)	losy nieznane - zaginiony
37.	Krawczuk Stanisław (sygn. 533)	1914	Wólka Łóżecka	28.10.1914 ranny w brzuch pod Górą Kalwarią - zmarł *Bolesław Józwick
38.	Kokoszkieicz Piotr (sygn. 651)	1915	Łuby (gm. Tłuściec)	228 pułk piechoty; zaginiony - szpital polowy pod Przemyślem - ostatnia korespondencja z 1915 r (front rosyjsko-austriacki)
39.	Komińczyk Piotr (sygn. 1084)	1914	Wygnanika (gm. Szóstka)	1914 zmarł w szpitalu w Piasecznie pod Warszawą

40.	Korniluk Jan (sygn. 1254)	1915	Czeberaki (gm. Milanów)	144 pułk piechoty; w 1915 r. pod Warszawą we wsi Stolniki został ciężko ranny oraz w związku z obrażeniami zmarł * Bazyli Potapiuk
41.	Korolczuk Jan (sygn. 1108)	1915	Rogoźnica (gm. Tłuściec)	widziany w 1917 w domu inwalidów w Petersburgu - zmarł w tamtejszym szpitalu * Józef Kryński
42.	Korolczyk Józef (sygn. 1042)	1914	Ostrówki (gm. Szóstka)	149 czarnomorski pułk piechoty; później przeniesiony do obsługi artylerii - zaginiony * Bronisław Golec
43.	Kozłowski Mikołaj (sygn. 761)	1915	Tłuściec (gm. Tłuściec)	157 pułk piechoty; umarł na tyfus w obozie Lager Zale w niewoli niemieckiej 13.04.1915 * Józef Makaruk; Tomasz Nieroda
44.	Krupski Michał (sygn. 1456)	1914	Bezwola (gm. Wohyń)	16-ta Kompania Pułku Czarnomorskiego - ciężko ranny w okolicach Łomży - zmarł w szpitalu w Warszawie * Jan Bednarzewski; Piotr Chodun
45.	Krzewski Bronisław Franciszek (sygn. 1195)	1911	Przegaliny Małe (gm. Komarówka)	zaginiony - brak informacji
46.	Kubaczyński Jan (sygn. 1506)	1915	Zabiele (gm. Biała)	47 rota obwód Archangielski; chorował (brak danych na co) zmarł w szpitalu w Archangielsku na jesieni 1916 lub 1917 *Piotr Kulik
47.	Kubaczyński Sylwester (sygn. 1280)	1915	Kozirynek Stary (gm. Biała)	184 pułk piechoty; trafił do niewoli austriackiej w 1917, a tam do szpitala i w 1918 chorując na gruźlicę zmarł * Bolesław Matys; Antoni Kalinowski
48.	Kucewicz Józef (sygn. 1043)	1914	Grudek Drugi (gm. Siemień)	powrócił w listopadzie 1918 z niewoli niem. i zmarł w styczniu 1919 przez nabytą chorobę * Franciszek Lipiński; Wawrzyniec Kanak

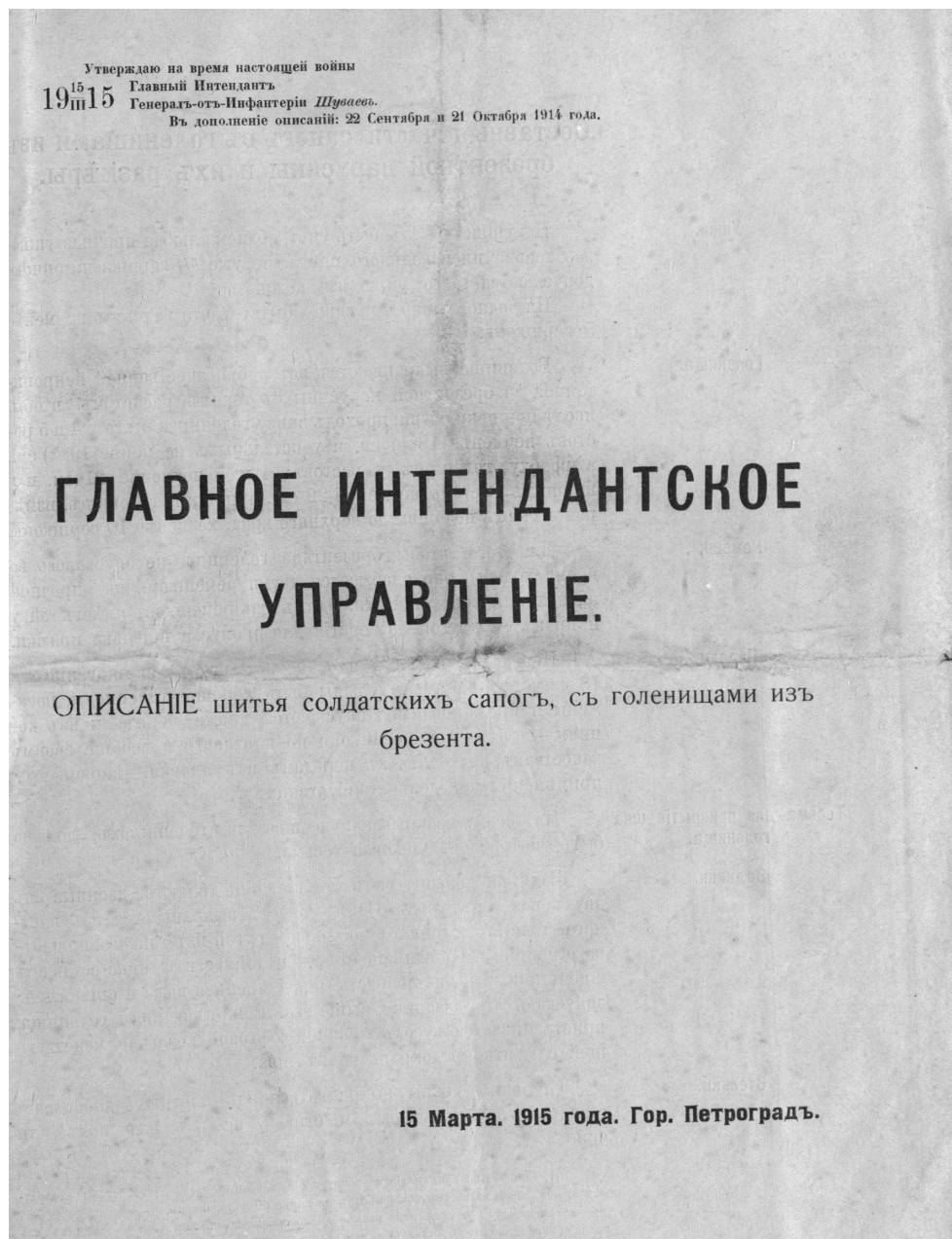
49.	Kuczborski Stanisław (sygn. 1290)	1914	zam. folwark Gubernia (gm. Biała)	zabity w walkach pod Chełmem w 1916 * Józef Górecki
50.	Kulicki Ludwik (sygn. 1167)	1915	Przegaliny Duże (gm. Komarówka)	zaginiony - przebywał w szpitalu- brak danych gdzie - brak depech od 1915 (pisał regularnie do rodziny)
51.	Kulik Jakub (sygn. 1111)	1914	Puchacze (gm. Żerocin)	walczył w Rydze; zmarł w listopadzie 1915 w szpitalu w Rydze
52.	Lecyk Józef (sygn. 509)	1914	Zadworne (gm. Misie)	11 Symbirski Pułk Piechoty; walki w okopach okolicach Rygi - postrzał w głowę (Niem.) 1916 * Franciszek Kamiński
53.	Lewczuk Andrzej (sygn. 555)	1915	Dołha (gm. Żerocin)	szpital w m. Łock (gub. Wileńska) na Litwie 1916- zaginiony * Jakub Bielczuk
54.	Łukaszuk Andrzej (sygn. 1198)	1917	Wólka Siemieńska (gm. Siemień)	zaginiony w 1915 * Feliks Marek
55.	Łukaszuk Jan (sygn. 496)	1915	Przywłoki (gm. Milanów)	szpital w Jelnie (gm. Smoleńska) śmierć 1915
56.	Majczyzna Ludwik (sygn. 339)	1914	Płudy (gm. Biała)	151 pułk piechoty; ranny pod Nowym Miastem 1914 trafił do szpitala pułkowego nieprzytomny - zaginiony * Mikołaj Kwasek
57.	Melaniuk Niczypor (sygn. 1081)	1914	Dołha (gm. Żerocin)	Walczy pod Dźwińskiem - od 1916 losy nieznanne * Franciszek Ryszczuk
58.	Michaluk Mikołaj (sygn. 1268)	1914	Rogoźnica (gm. Tłuściec)	został zabity granatem pod Warszawą - w mieszkaniu został rażony granatem podczas gotowania (1918?) * Jan Hołoweńko; Paweł Filipiuk
59.	Musiatowicz Franciszek (sygn. 430)	1914	Turów (gm. Szóstka)	zabity (Niem.) pod Łodzią / Warszawą (front) 1914 * Paweł Osak - widział zwłoki
60.	Nestorowicz Piotr (sygn. 404)	1915	Jelnica (gm. Misie)	szpital wojskowy zlokalizowany „kilkadziesiąt wiorst od Pilicy” zmarł - gorączka w 1917 * Józef Krzymowski
61.	Niebrzegowski Stanisław (sygn. 613 i sygn. 1076)	1914	Olszewnica (gm. Biała)	151 pułk piechoty; zabity w okolicach Nowego Miasta w 1914 * Kazimierz Fijałek

62.	Olesiejuk Dymitr (sygn. 459)	1914	Zahajki (gm. Zahajki)	73 batalion zapasowy; zginął pod Kownem w 1915 (walki z Niemcami)
63.	Olesiejuk Józef (sygn. 471)	1914	Dołha (gm. Żerocin)	zaginął w boju pod Ciechanowem w 1914 r.
64.	Osak Karol (sygn. 328)	1915	Turów (gm. Szóstka)	obsługiwał ciężką artylerię; ostatnie listy wysyłał w 1915 – walki pod Królewcem – zaginiony * Antoni Matusiewicz- służył w innym pułku; Jan Kocko; Antoni Mróz
65.	Ostapiuk Stefan (sygn. 481)	1914	Wołyń (gm. Wołyń)	ostatnio widziany w 1915 w „obozie 3 dywizjonu” koło Brześcia w 1915 – losy nieznane * Karol Południk
66.	Ostapiuk Teodor (sygn. 480)	1915	Dołha (gm. Żerocin)	zmarł w 1915 w szpitalu w Moskwie * Piotr Makaruk; Jan Makaruk (wspólna służba i pobyt w szpitalu w Moskwie)
67.	Ostapski Bazyl (sygn. 1300)	1915	Worsy (gm. Szóstka)	jesień 1915 – widziany w okopach na froncie w okolicach Baranowicz; służył w: 1-szym Grenadierskim Pułku Myśliwskim, 13-tej kompani, 4-tym batalionie * Bazyli Ołtuszyk; Michał Płochacki
68.	Panasiuk Józef (sygn. 493)	1914	Bezwola (gm. Wołyń)	Zaginiony – los nieznan
69.	Parafianiuk Piotr (sygn. 484)	1915	Rzeczycza (gm. Misie)	zginął w 1917 w okolicach Dźwińska w walkach z Niemcami * Antoni Jałtuszyk; Franciszek Pietruszka
70.	Paszkiwicz Jan (sygn. 1190)	1914	Wołyń	zaginiony – brak informacji
71.	Pawełek Jan (sygn. 748)	1914	Wierzchowiny (gm. Siemień)	3 ciężki dywizjon artylerii; zabity granatami niemieckimi w Galicji na jesieni 1917 * Michał Olko
72.	Pękała Łukasz (sygn. 1244)	1914	Polskowola (gm. Kąkolewnica)	1917 niewola austriacka – zmarł w szpitalu w Wiedniu (ciężka choroba kończyn) * Walenty Matejek; Sylwester Kot

73.	Piekarski Michał (sygn. 329)	1915	Biała (gm. Biała)	wzięty do niewoli do Węgier w 1918 * Piotr Majczynya; Jan Ochnio
74.	Piluch Mikołaj (sygn. 1537)	1915	Łózki (gm. Zahajki)	obóz jeniecki austriacki w Wadowicach 1915; z korespondencji wiadomo, że zmarł na stacji w Charychowie * Jan Opalczuk; Jan Romaniuk
75.	Piwowarczuk Filip (sygn. 1046)	1914	Kostrzy (gm. Milanów)	Zginął w bitwie pod Pilicą w 1914 – widziano zwłoki * Józef Chilimoniuk, Józef Szwed
76.	Podgajny Mikołaj (sygn. 635)	1915	Polskowola (gm. Kąkolewnica)	zaginiony – niewola austriacka 1917 * Jan Basaraba; Józef Grzywacz
77.	Romankiewicz Jan (sygn. 834)	1914	Ustrzesz (gm. Biała)	brak świadków – losy nieznane
78.	Różyk Józef (sygn. 474)	1914	Osowno (gm. Biała)	niewola austriacka, w 1915 wyjechał jako ochotnik na roboty – losy nieznane * Walenty Sawka
79.	Próchniak Mikołaj (sygn. 604)	1914	zam. folwark Gubernia (gm. Biała)	nie powrócił z Rosji – losy nieznane
80.	Sałata Jan (sygn. 914)	1915	Osowno (gm. Biała)	69 pułk; okopy okolice Dźwińska- listopad 1915- zabity od niemieckiej kuli * Bronisław Golec; Piotr Witek
81.	Sidorczuk Jakób (sygn. 1543)	1914	Drehlew (gm. Zahajki)	150 pułk piechoty; zginął w 1914 pod Tomaszowem Lubelskim (widziano trupa) * Grzegorz Szymańczuk
82.	Sierpień Franciszek (sygn. 670)	1915	Polskowola (gm. Kąkolewnica)	zabrany do niewoli przez władze austriackie i w Czemiernikach zachorował na krwawą dyzenterię- zmarł przypuszczalnie w 1915/1916 – losy nieznane
83.	Sobota Jan (sygn. 1132)	1914	Polskowola (gm. Kąkolewnica)	zaginiony- przypuszczalnie zginął w końcu 1916
84.	Sowiński Piotr (sygn. 1243)	1914	Polskowola (gm. Kąkolewnica)	służył w 229 pułku; zginął (1918) w czasie warty przy moście na Wiśle – most uległ zawaleniu (trafiony pociskiem armatnim) – zginął przy świadkach (brak ich nazwisk)

85.	Stepaniak Michał (sygn. 1460)	1914	Starowieś (gm. Biała)	zginął podczas ataku samolotów niemieckich w 1914 (widziano zwłoki) * Jan Weglerski; Franciszek Szczepaniak
86.	Syrzycki Feliks (sygn. 1266 i sygn. 1527)	1914	Wola Chomejowa (gm. Biała)	149 pułk piechoty czarnomorskiej; zabity na froncie niemieckim w okolicach Pabianic- w okopie w walkach z Niemcami w 1914 * Aleksander Szczepaniuk
87.	Szabaciuk Szymon (sygn. 309)	1914	Bereza (gm. Zahajki)	ostatnio widziany szpital w Łukowie 1915 – zaginiony w późniejszych walkach
88.	Szczepaniuk Feliks (sygn. 514)	1914	Biała (gm. Biała)	Zabity – front w rejonach Dźwińska/ Dyneburga - 1915 (walki z Niemcami)
89.	Szewczyk Wojciech (sygn. 1231)	1913	Ustrzesz (gm. Biała)	18.11.1914 zabity w walkach – adnotacja z księgi ludności stałej – zeznanie sekretarza gm. Biała – zaginiony
90.	Szulc Michał (sygn. 518)	1915	Żabików (gm. Biała)	zabity postrzałem – Karpaty 1916 * Andrzej Kryński
91.	Szulima Jan (sygn. 583)	1914	Huszlew	ostatnio list wysłał w 1915 - zaginiony
92.	Syczewski Mikołaj (sygn. 581)	1915	Wohyń (gm. Wohyń)	ostatnio widziany w 1915 w Nieświeżu * Andrzej Czaczo
93.	Szykut Jan (sygn. 537)	1914	Zahajki (gm. Zahajki)	ostatni list z Osowca w 1914- zaginiony
94.	Szymańczuk Grzegorz (sygn. 1134)	1915	Wólka Łóżecka (gm. Szóstka)	w 1918 („walki z Kolczakowcami”) poszedł z bolszewikami po czym zginął bez wieści * Teodor Wołowik
95.	Szymański Piotr (sygn. 522)	1915	Kozły (gm. Przegaliny)	losy nieznane - zaginiony
96.	Śledź Jan Tadeusz (sygn. 349)	1915	Kąkolewnica (gm. Kąkolewnica)	przydzielony do batalionu Nieświeżu – przypuszczalnie zginął podczas działań zbrojnych w Karpatach w 1915 * Emilian Główniak

97.	Tarasiuk Michał (sygn. 504)	1914	Radzyń Podlaski ul. Rejentowska 2	niewola niemiecka – obóz jeniecki w Pile- śmierć głodowa w 1915 r. * Jan Parulski; Grzegorz Jaszczuk
98.	Turyk Piotr (sygn. 556)	1914	Dołha (gm. Żerocin)	1918 chorował na tyfus plamisty- dalsze losy nieznane * Jan Kierczuk
99.	Wardziak Władysław (sygn. 490)	1914	Kąkolewnica (gm. Kąkolew- nica)	zabity podczas walk na Bukowinie w 1914 * Paweł Wiącek
100.	Wędroch Ludwik (sygn. 1261 i sygn. 940)	1915	Krasew (gm. Biała)	walczył w okolicach Tarnopola- losy nieznane * Feliks Sosnowski
101.	Woch Józef (sygn. 1513)	1915	Kąkolewnica (gm. Kąkolew- nica)	w 1914 zawiadomienie przesłane do gminy o śmierci w końcu 1914 – brak pełniejszych informacji
102.	Wołowik Grzegorz (sygn. 1505)	1914	Wołyń (gm. Wołyń)	zabity przez eksplozję granatu- X 1914 na terenie guberni kieleckiej w miejscowości Leszczyny- widziano rannego na polu bitwy- dalsze losy nieznane * Leon Ostrowski; Mikołaj Wieprowicz; Kazimierz Donica
103.	Zajac Henryk (sygn. 885)	1915	Żakowola (gm. Kąkolew- nica)	181 pułk Ostrołęcki, 6 Kompania; 23.06.1916 walczył pod Baranowiczami
104.	Zasadziński Józef (sygn. 1228)	1914	Międzyrzec Podlaski, ul. Piłsudskiego 55	losy nieznane – zaginął bez wieści
105.	Zieniewicz Michał (sygn. 661)	1915	Czeberaki (gm. Milanów)	losy nieznane – zaginął bez wieści

Fot. 1. Opis szycia butów wojskowych z cholewami z brezentu Głównego Urzędu Kwatermistrzowskiego z 15 marca 1915 r. Źródło: APLOR, Akta miasta Parczewa, sygn. 3.

Составныя части сапогъ съ голенищами изъ брезентной парусины и ихъ размѣры.

- Ушки.** На ушки можетъ быть употребляема любая прочная ушковая тесьма произвольнаго цвѣта, не уже $\frac{3}{4}$ вершка шириною; допускаются также ушки изъ кожи.
- На одно ушко должно быть взято тесьмы не менѣе 5 вершковъ.
- Голенища.** Голенища выкраиваются изъ доброкачественной непропитанной *) брезентной парусины съ такимъ расчетомъ, чтобы, послѣ пошивки обуви, проходъ внизу голенищъ былъ у 4 и 5 ростовъ не менѣе 18***) см. и у остальныхъ не менѣе 19***) см., а сверху голенищъ у ростовъ: 4 и 5 не менѣе 21 см. и у вышшихъ ростовъ не менѣе 22 см., при длинѣ голенищъ, измѣряя ихъ отъ подошвы до верхняго края, не менѣе 10 вершковъ.
- Ремешки.** Для того, чтобы брезентное голенище не опускалось во время ходьбы, оно снабжается двумя ремешками изъ прочной яловой или конской кожи. Одинъ изъ ремешковъ имѣетъ гайку и пряжку, а другой—отверстiя для пропуска шпенька пряжки.
- Переда.** Переда кроятся изъ яловой кожи и, отвѣчая описанiю отъ 18 августа 1914 года, должны быть хорошо вычернены, посажены и прожированы. Допускаются также переда и изъ конины—изъ „плата“, если они по плотности и вообще своимъ качествамъ подходятъ къ передамъ изъ яловки. Запрещается примѣненiе передовъ „гамбургскихъ“.
- Тесьма для прикрытiя шва голенища.** На тесьму, закрывающую швы на голенищахъ, должна быть употреблена ушковая тесьма.
- Задники.** Задники должны быть стойкiе; они дѣлаются двойные изъ двухъ пластовъ кожи. Одинъ пласть выкраивается изъ плотнаго, толстаго, стойкаго мостовья, другой изъ тонкаго, но плотнаго мостовья. Не запрещается для стойкости задника вставлять еще и прокладку изъ береста; искусственная кожа и спилкокъ не допускаются; къ заднику, выше его, прикрывая шовъ голенища, пристрачивается кусокъ прочной юфтовой кожи, долженствующей служить предохранителемъ шва.
- Стельки.** Стельки должны выкраиваться изъ плотныхъ доброкачественныхъ яловыхъ кожъ и отнюдь не изъ ихъ подъ или спилка.

*) Разрѣшается примѣненiе и пропитанной парусины. Желательно, чтобы квадратный аршинъ брезентной парусины вѣсилъ не менѣе 60 золотниковъ.

***) Указываемое увеличенiе размѣровъ по сравнению съ таковыми въ сапогахъ изъ кожи объясняется способностью брезента садиться (уплотняться) при намоканiи.

Простилка.

Простилка сапога можетъ быть изъ кожи, береста и, въ крайности, изъ дуба и искусственной кожи (импрегнированный картонъ), но отнюдь не изъ обыкновеннаго картона.

Подшвы для сапога пѣхотнаго.

Подшвы выкраиваются изъ плотныхъ частей подошвенной кожи, отвѣчая описанію отъ 18-го августа 1914 года; подъ каблукомъ подошва можетъ быть составная.

Подметки для сапога пѣхотнаго.

Эти подметки выкраиваются изъ лучшихъ частей подошвенной кожи и должны отвѣчать условіямъ описанія сапожнаго товара отъ 18 августа 1914 года.

Подшвы для сапога кавалерійскаго.

Подшвы этого типа выкраиваются изъ лучшихъ частей подошвенной кожи, соответствуя по качеству кожи подметкѣ пѣхотнаго сапога.

Подметки для сапога кавалерійскаго.

Подметки у кавалерійскихъ сапогъ, находясь между подошвою и стелькою, являются лишь простилкою, смягчающей удары ноги о камни мостовой или шоссе, а потому онѣ и могутъ быть лишь плотнымъ и достаточно толстымъ кускомъ кожи подошвеннаго или полувальнаго типа*).

Каблуки.

Каблуки для устойчивости снабжаются крапцемъ (огибкою); они должны быть собраны изъ цѣльныхъ пластовъ кожи, имѣя набойки изъ кожи подошвеннаго типа.

Нитки.

Нитки, употребляемые при сшивкѣ частей обуви при помощи машины, могутъ быть какъ льняныя, такъ и бумажныя, при условіи высокой добротности послѣднихъ.

Дратва.

Для вшивки стелекъ, а также въ случаѣ, если требуется въ ручную строчить задникъ, можетъ употребляться хорошо пропитанная варомъ дратва.

Шитье сапога.

Колодка.

Пошивка обуви можетъ производиться на всякую колодку, пригодную для ноги взрослого человѣка, обернутой портянкой; иными словами колодка должна имѣть достаточные размѣры въ подъемѣ и пальцахъ (пучкахъ). Наименьшій, по длинѣ подошвы, размѣръ колодки, допускаемой для пошивки солдатской обуви, при носкѣ колодки казеннаго типа, будетъ 28 см. (6³/₁₆ вершковъ), при носкѣ заостренномъ, т. е. базарнаго типа, не менѣе 29 см. (6⁹/₁₆ вершковъ).

Общія замѣчанія о пошивкѣ.

Шитье солдатскихъ сапогъ съ голенищами изъ брезента должно производиться нижеслѣдующимъ образомъ: Верхъ брезентнаго голенища подгибается кантомъ наружу и прострачивается прочною ниткою, затѣмъ пришиваются ушки и два ремешка, изъ коихъ одинъ съ пряжкой, для стягиванія голенища.

Слѣдующими работами будутъ: пришивъ тройной строчкою особо прочной ниткой переда къ голенищу и тачка голенища, которая производится нѣсколько иначе, чѣмъ обыкновенно, а именно: послѣ сшива на машинѣ краевъ голенища,

* Огибки (крапцы, ложная подметки) — отнюдь не допускаются.

они затѣмъ расправляются, прикрываются ушковой тесьмою и послѣдняя прострачивается по краямъ къ брезенту голенища двумя строчками особо прочными нитками. Въ дальнѣйшемъ пошивка идетъ обычнымъ порядкомъ, т. е. вставляется и прострачивается задникъ, вшивается драптою или прикрѣпляется мелкими металлическими гвоздиками—таксомъ стелька и сапоги простилаются. Простилка, стелька и внутренняя сторона подошвы обильно смазывается варомъ или смолою, дабы не проникала сырость въ пространство между подошвой и стелькой. Прикрѣпленіе подошвы производится или помощью одного ряда мѣдныхъ винтовъ, или же при помощи двойного ряда деревянныхъ шпилекъ, а въ еленкахъ двойного ряда мѣдныхъ винтовъ или тройного ряда деревянныхъ шпилекъ. Допустима, и даже желательна, прошивка сапогъ въ еленкахъ драптою, взамѣнъ одного ряда винтовъ или одного ряда деревянныхъ шпилекъ. Каблукъ, въ интересахъ прочности, желательно прикрѣплять двумя рядами толстыхъ желѣзныхъ шпилекъ.

Требованія предъявляемыя къ готовымъ сапогамъ.

Сапоги должны быть спарены, т. е. имѣть одинаковые задники, каблуки, длину подошвъ, голенищъ и т. д. Они не должны имѣть сколько нибудь существенныхъ пороковъ въ своей служебной части—головкахъ, должны быть не узки внизу голенищъ—«проходъ», т. е. должны имѣть установленные для ширины голенищъ размѣры. Въ сотнѣ паръ сапоги, измѣряя по длинѣ слѣда колодки, должны предъявляться въ слѣдующей пропорціи по размѣрамъ колодокъ,—при носкѣ тупомъ:

28 см.	28½ см.	29 см.	29½ см.	30 см.	31 см.
20 паръ,	25 паръ,	25 паръ,	15 паръ,	10 паръ,	5 паръ,

а при остромъ носкѣ:

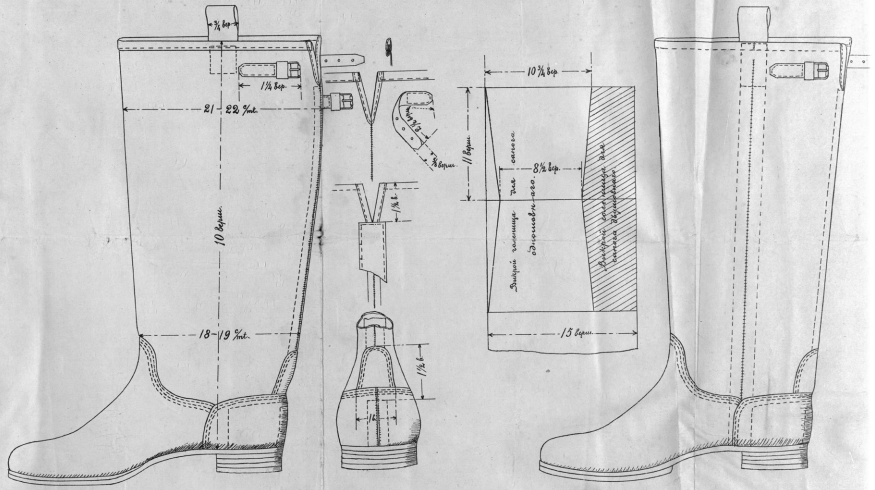
29 см.	29½ см.	30 см.	30½ см.	31 см.	32 см.	и 33 см.
10 паръ,	20 паръ,	30 паръ,	20 паръ,	10 паръ,	7 паръ,	3 паръ.

Примѣчаніе. 11 и 19 вершковъ являются наилучшей шириной для брезентовой ткани при раскроѣ ея на голенища для солдатскаго сапога, но на рынкѣ чаще всего встрѣчается брезентъ шириною лишь 15—16 верш.

Дабы можно было использовать и такіе сорта разрешается шить на двѣ пары сапогъ, согласно данному описанію, еще одну пару душовныхъ сапогъ. Разница между обоими типами та, что у душовныхъ, во-первыхъ, вмѣсто одного шва имѣются два боковыхъ, прикрытыхъ точно также ушковою тесьмою, образующей также и ушки и, простроченныхъ и, во-вторыхъ, нашивкою, на мѣстѣ задняго шва голенищъ, ушковой же тесьмой для придачи большей прочности голенищу. Во всемъ остальномъ разницы между обоими видами сапогъ не имѣется.

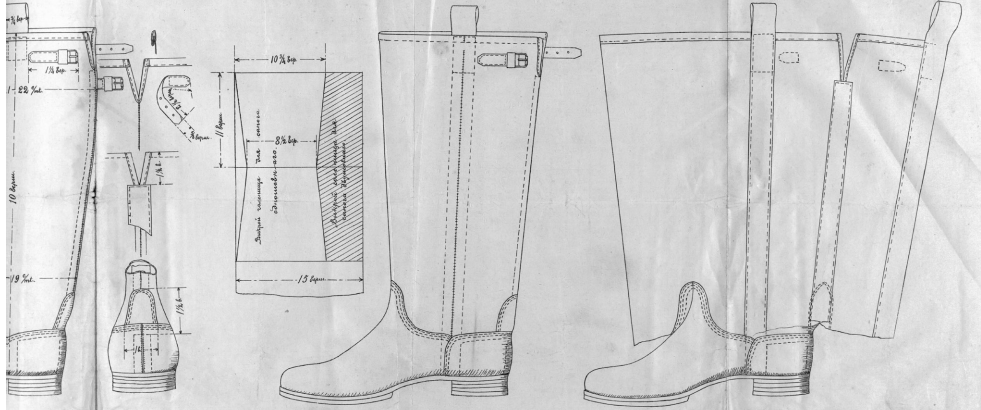
1. КОЛО
 2. КОЛО
 3. КОЛО
 4. КОЛО
 5. КОЛО
 6. КОЛО
 7. КОЛО
 8. КОЛО
 9. КОЛО
 10. КОЛО
 11. КОЛО
 12. КОЛО
 13. КОЛО
 14. КОЛО
 15. КОЛО
 16. КОЛО
 17. КОЛО
 18. КОЛО
 19. КОЛО
 20. КОЛО
 21. КОЛО
 22. КОЛО
 23. КОЛО
 24. КОЛО
 25. КОЛО
 26. КОЛО
 27. КОЛО
 28. КОЛО
 29. КОЛО
 30. КОЛО
 31. КОЛО
 32. КОЛО
 33. КОЛО
 34. КОЛО
 35. КОЛО
 36. КОЛО
 37. КОЛО
 38. КОЛО
 39. КОЛО
 40. КОЛО
 41. КОЛО
 42. КОЛО
 43. КОЛО
 44. КОЛО
 45. КОЛО
 46. КОЛО
 47. КОЛО
 48. КОЛО
 49. КОЛО
 50. КОЛО
 51. КОЛО
 52. КОЛО
 53. КОЛО
 54. КОЛО
 55. КОЛО
 56. КОЛО
 57. КОЛО
 58. КОЛО
 59. КОЛО
 60. КОЛО
 61. КОЛО
 62. КОЛО
 63. КОЛО
 64. КОЛО
 65. КОЛО
 66. КОЛО
 67. КОЛО
 68. КОЛО
 69. КОЛО
 70. КОЛО
 71. КОЛО
 72. КОЛО
 73. КОЛО
 74. КОЛО
 75. КОЛО
 76. КОЛО
 77. КОЛО
 78. КОЛО
 79. КОЛО
 80. КОЛО
 81. КОЛО
 82. КОЛО
 83. КОЛО
 84. КОЛО
 85. КОЛО
 86. КОЛО
 87. КОЛО
 88. КОЛО
 89. КОЛО
 90. КОЛО
 91. КОЛО
 92. КОЛО
 93. КОЛО
 94. КОЛО
 95. КОЛО
 96. КОЛО
 97. КОЛО
 98. КОЛО
 99. КОЛО
 100. КОЛО

То описание шитья солдатских сапог, с голенищами и

322

То описание шитья солдатских сапог, с голенищами из брезента.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ

- Kieniewicz S., *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1998, s. 491-492.
- Kozłowski E., Wrzosek M., *Dzieje Oręża Polskiego 1794-1938*, Warszawa 1973.
- Kowalski W., *W szeregach rosyjskich walczyłem... ale tylko dla Polski*, „Do Broni”, nr 1/2006, za: <https://dobroni.pl/n/w-szeregach-rosyjski/6159> (dostęp: 2.05.2018 r.).
- Kulik M., *Polacy w armii rosyjskiej na Lubelszczyźnie na początku I wojny światowej*, Warszawa 2013, s. 76-78.
- Kumaniecki K. W., *Odbudowa państwowości polskiej*, Warszawa- Kraków 1924.
- Legieć J., *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*, Kielce 2013, s. 51-70.
- Latawiec K., *Rosyjskie siły zbrojne na obszarze guberni lubelskiej w latach 1864-1914*, „Teki Komisji Historycznej Oddziału Lubelskiego PAN” 2006, s. 124-144.
- Legieć J., *Ewidencja poborowych i rezerwistów w Królestwie Polskim w latach 1874-1914*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. IV, cz. 1, red. A Górak, K. Latawiec, D. Magier, Lublin-Siedlce 2011, s. 515-527.
- Legieć J., *Służba wojskowa*, [w:] *Ziemia radzyńska*, t. IV, red. A. Gątarczyk, A. Górak, Radzyń Podlaski 2016, s. 313-314.
- Mierzwiński H., *Biała Podlaska w latach 1918-1939*, Biała Podlaska 2010.
- Pawłowski M., *Czeremno podczas wojny 1914-1918*, cz. 2, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” nr 11 z listopada 1922.
- Pajewski J., *Odbudowa Państwa Polskiego*, Warszawa 1985.
- Polegli pod obcym sztandarem 1914-1918. Projekt indeksacyjny*, <http://www.szpejankowski.eu/index.php/metryki-wykazy-osob/174-pod-obcym-sztandarem.html>.